

ROBERT POKLEK

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

GRUPOWE ODDZIAŁYWANIA PENITENCJARNE NA PRZYKŁADZIE PROGRAMU DLA SKAZANYCH MŁODOCIANYCH „EFEKT MOTYLA”

ABSTRACT. Poklek Robert, *Grupowe oddziaływania penitencjarne na przykładzie programu dla skazanych młodocianych „Efekt motyla”* [Group Penitentiary Impact on the Example of the “Butterfly Effect” Program for Young Convicts]. *Studia Edukacyjne* nr 51, 2018, Poznań 2018, pp. 437-456. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2018.51.26

The purpose of serving a prison sentence is not isolating but inducing the perpetrators of crimes to refrain from committing offences in the future. This is possible when there are positive changes in their attitudes, and in particular when they create a need to respect the legal order and a sense of responsibility for their actions. For this purpose, in addition to other means of influence such as work, education, social contacts, cultural and educational activities and sports, or therapy, it is proposed to the detainees to participate in group resocialization programs. The article presents an example of resocialization program dedicated to convicted juveniles entitled “Butterfly Effect”. It presents the theoretical foundations of the program, the spectrum of objectives and results, the methods to achieve them, and scenario activities.

Key words: resocialization, penitentiary interactions, group resocialization programs

Wprowadzenie w problematykę

Wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanego postaw, a w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego, i tym samym powstrzymanie się od powrotu do przestępstwa¹. Zatem, na główny cel, jakim jest poprawa jurydyczna skazanego umożliwiająca mu powstrzymanie się od wchodzenia w kolizję z prawem (cel minimum), nakładają się cele pośrednie, których realizacja wiąże się

¹ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (DzU nr 90, poz. 557, z późn. zm.).

z pozytywnymi zmianami w osobowości skazanego, hierarchii jego potrzeb, postawach i stosunku do norm społecznych, które spowodują zrozumienie błędu oraz przyczynią do zadośćuczynienia innym i odrodzenia moralnego (cele maksimum)². Żeby zrealizować te trudne cele, w zakładach karnych prowadzone są oddziaływania penitencjarne, które w przepisach penitencjarnych definiowane są jako zespół stosowanych w zakładzie środków i metod zmierzających do wzbudzenia w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw. Oddziaływania te prowadzi się w formie zindywidualizowanych działań dostosowanych do psychofizycznych właściwości skazanego, a także działań wobec grupy skazanych. Polegają one na objęciu skazanych terapią, nauką w szkole lub na kursach oraz udziale w programie resocjalizacyjnym dedykowanym dla grupy skazanych o wyodrębnionych potrzebach i dysfunkcjach³.

Programy resocjalizacyjne prowadzone w zakładach karnych obejmują problematykę przeciwdziałania agresji i przemocy, profilaktykę uzależnień, przeciwdziałania postawom prokryminalnym, aktywizacji zawodowej i promocji zdrowia, kształtowania umiejętności poznawczych i społecznych, integrację rodzin oraz zapobieganie negatywnym skutkom izolacji więziennej⁴. Grupowe programy resocjalizacyjne prowadzone są przez personel więziennej (wychowawców, psychologów, terapeutów) i finansowane ze środków własnych jednostki w ramach funduszu pomocy postpenitencjarnej⁵. W Polsce każdego roku realizuje się kilkaset programów resocjalizacyjnych, skierowanych do różnych grup osadzonych. Powstają one w odpowiedzi na problemy i potrzeby więźniów, a ich zasadniczym celem jest readaptacja więźniów, umożliwiającą najlepsze przygotowanie ich do opuszczenia placówki penitencjarnej i społeczną reintegrację. Wiele programów ma charakter cykliczny i jest realizowanych na przestrzeni wielu lat, inne powstają w odpowiedzi na szczególnie, aktualne problemy więźniów. W ich realizacji zakłady karne współpracują z licznymi instytucjami i podmiotami społecznymi, funkcjonującymi w danym środowisku lokalnym⁶.

² I. Niewiadomska, *Polski model resocjalizacji penitencjarnej*, Teka Komisji Prawnej, 2016, s. 101.

³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (tekst pierwotny: DzU 2003 r., nr 151, poz. 1469, tekst jednolity: DzU 2013 r., poz. 1067).

⁴ Zarządzenie nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych (niepublikowane).

⁵ R. Poklek, *Metodyka i organizacja resocjalizacji w zakładach karnych*, Kutno 2013, s. 48.

⁶ A. Witkowska-Paleń, *Programy wspierające proces readaptacji społecznej skazanych w zakładach karnych (Wybrane przykłady)*, *Journal of Modern Science*, 2015, 2(25), s. 179.

W dalszej części niniejszego artykułu zostanie zaprezentowany program resocjalizacyjny zatytułowany „Efekt motyla”, autorstwa mjr Roberta Pokleka, por. Katarzyny Chruściel, szer. Katarzyny Daniszewskiej, zaprojektowany i realizowany w Areszcie Śledczym w Szczecinie. Został on zgłoszony do zapowiadanego przez Biuro Penitencjarne Centralnego Zarządu Służby Więziennej IV Ogólnopolskiego Konkursu na Program Resocjalizacji Sprzyjający Readaptacji Społecznej Osób Pozbawionych Wolności, pod patronatem Dyrektora Generalnego. Po pierwszym etapie, odbywającym się w Okręgowym Inspektoracie Służby Więziennej w Szczecinie, został on wybrany do dalszego – ogólnopolskiego etapu, gdzie zdobył wyróżnienie jury w kategorii programu dla młodocianych⁷.

Podstawy teoretyczne programu „Efekt motyla”

Teoretyczną bazę programu stanowi socjologiczne podejście do problematyki roli społecznej i roli dewiacyjnej oraz Model Porozumienia bez Przemocy Marshalla Rosenberga. W socjologii istnieje wiele stanowisk teoretycznych dotyczących zjawiska roli społecznej – jej definicji, mechanizmu przyjmowania roli oraz znaczenia jednostki w jej tworzeniu i nabywaniu. Jednakże, główne dwa nurty zajmujące się problematyką roli społecznej to podejścia funkcjonalno-strukturalne i interakcyjne.

Podejście funkcjonalno-strukturalne wprowadzone zostało przez amerykańskich socjologów Ralpha Lintona i Roberta Mertona⁸. W ujęciu tym rola społeczna jest czymś zastanym, zewnętrznym wobec jednostki. Używając metafory życia teatralnego, rola istnieje wcześniej niż podejmuje ją konkretny aktor, jest scenariuszem, którego aktor musi się trzymać. W tym rozumieniu jest ona „gorsetem”, w który aktor musi się zmieścić, wyznacza mu konkretne zasady postępowania i stanowi element ograniczający jego zachowania. Rolę należy przyswoić, nauczyć się jej, a działania aktora sprowadzają się w zasadzie do tych czynności. Pomijany jest aspekt wkładu cech osobowych oraz interakcji społecznych na przyjmowanie lub odrzucanie ról, sposób ich pełnienia. W ujęciu funkcjonalno-strukturalnym role społeczne są czynnikiem stabilizującym społeczeństwo, a społeczeństwo jest definiowane nie jako zbiór osób, ale układ ról i pozycji społecznych. Podejście to jest krytykowane między innymi z uwagi na założenie, iż role w społeczeństwie są komplementarne, a poszczególne role jednego aktora wzajemnie skoordynowane, co

⁷ Wyniki konkursu na najlepszy program resocjalizacji,

⁸ <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/centralny-zarzad-sluzby-wieziennej-wyniki-konkursu-na-najlepszy-program-resocjalizacji%20rozszrygni%C4%99ty>.

⁸ J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2006.

we współczesnej rzeczywistości społecznej nie zawsze ma miejsce. Powszechnym zjawiskiem jest na przykład tak zwany konflikt ról, wynikający z wielości przyjmowanych ról społecznych i ich wzajemnych oddziaływań. Ponadto wskazuje się także na fakt istnienia ról mniej sformalizowanych, w ramach których jednostka może funkcjonować bardziej swobodnie⁹. Przyjmując powyższe wyjaśnienie roli społecznej, osoby pozbawione wolności mają problem z dopasowaniem się do pożądaných ról społecznych i wchodzą w role niepożądane, na przykład rolę więźnia, czy przestępcy. Role negatywne często pozostają w konflikcie z innymi rolami społecznymi, na przykład rola więźnia uniemożliwia prawidłowe wypełnianie roli ojca, czy męża, a rola przestępcy eliminuje rolę obywatela, czy członka społeczności lokalnej.

Z kolei podejście interakcyjne, którego prekursorami są ojcowie interakcjonizmu symbolicznego między innymi George Mead, podkreśla znaczenie jednostki, w tym jej osobowości, a zwłaszcza interakcji społecznych w procesie „odgrywania roli”, jej tworzenia, czy modyfikowania. Role społeczne są pojmowane nie jako coś gotowego i narzucanego człowiekowi z zewnątrz, ale jako konstrukt tworzący się w procesie interakcji interpersonalnych. Zwolennicy tego podejścia zwracają uwagę na sposób odgrywania ról, na to, jaki kształt przybiera rola w toku odgrywania jej przez poszczególnych aktorów, a także w relacjach z różnymi partnerami. Przedstawiciele tej orientacji, badając jak role są odgrywane, a także modyfikowane i tworzone w toku interakcji, zwracają uwagę na całość zachowania aktorów, łącznie z komunikacją niewerbalną. Autorzy tego podejścia wskazują, że człowiek ma różne możliwości. Może identyfikować się z daną rolą i odgrywać ją z całkowitym przekonaniem, może też zachowywać wobec niej pewien dystans. Może ją zinternalizować, ale może też odrzucić. Przypisują znaczny stopień swobody jednostce i jej postawom oraz działaniom względem roli społecznej. Można by powiedzieć, że przy podejściu interakcyjnym głównym obiektem zainteresowania jest margines swobody odgrywanej roli, podczas kiedy przy podejściu funkcjonalno-strukturalnym są nim nakazane i zakazane jej elementy¹⁰. W związku z tym ujęciem osoby pozbawione wolności wchodzą w interakcje z przedstawicielami społeczeństwa, na przykład wymiaru sprawiedliwości i chcąc nie chcąc wchodzą, pomimo niechęci, w rolę przestępcy i więźnia, początkowo ją odrzucając i dystansując się od niej. Jednocześnie, z różnych przyczyn nie internalizują ról pożądaných ze społecznego punktu widzenia, na przykład rola pracownika, czy głowy rodziny i z tego powodu uznawane są jako osoby nieprzystosowane do wypełniania wymagań społecznych kierowanych względem „aktorów” życia społecznego. Sposób realizacji ról dewiacyjnych więźnia i przestępcy może przyjmować różny charakter. To od

⁹ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 149-150.

¹⁰ Tamże, s. 152.

aktora zależy głębokość wejścia w rolę, stopień identyfikacji z nią i w związku z tym prezentowanie różnorodnych form zachowań. Wśród osób pozbawionych wolności występuje duży margines w zakresie odgrywania roli więźnia.

Teorie ról społecznych nie tłumaczą jednak wprost, w jaki sposób człowiek przyjmuje daną rolę. Pewnych wyjaśnień tych procesów dostarcza psychologia społeczna. Według Marii Łoś, mamy do czynienia z dwojakiego rodzaju odpowiedziami na pytania dotyczące przyjmowania norm społecznych, w tym ról społecznych. Jeden rodzaj wyjaśnień dotyczy wpajania norm społecznych głównie przez systematyczną socjalizację, minimalizując aktywną rolę jednostki w tym procesie. Zgodnie z drugiego rodzaju wyjaśnieniami, istotną cechą ludzkiej natury jest zmierzanie do pozytywnego obrazu siebie poprzez dążenie do akceptacji innych. Jednostka chcąc osiągnąć jak najlepsze pozycje, stara się dostosowywać do oczekiwań osób dla niej znaczących poprzez jak najlepsze pełnienie ról związanych z tą pozycją. Tak więc, jednostka ma bardzo duży wpływ na sposób pełnienia przez siebie ról społecznych i utrwalanie społecznych norm. Zaznaczyć należy, że proces ten kształtuje się w bezpośredniej interakcji społecznej, ale także, jak uważają przedstawiciele tak zwanego interakcjonizmu symbolicznego za pośrednictwem tak zwanego „uogólnionego innego” – instancji, będącej reprezentacją społeczeństwa w każdym człowieku. W tym ujęciu osoby pozbawione wolności, na skutek wadliwej socjalizacji w patologicznym i niewydolnym wychowawczo środowisku nie przyswajają sposobów wypełniania ról społecznych i nie internalizują norm regulujących funkcjonowanie w danej roli społecznej. Mając negatywne wzorce stanowione przez znaczące dla nich osoby, powielają wadliwe sposoby realizacji oczekiwań społecznych i nie prezentują wypełniania ról zgodnie w wymaganiami społeczeństwa¹¹.

Omawiając problematykę przyjmowania ról i wzajemnych powiązań pomiędzy jednostką a przyjmowaną przez nią rolą, nie sposób nie wspomnieć o wzajemnym wpływie osobowości na rolę i odwrotnie. Wpływ osobowości człowieka na przyjmowanie pewnych ról i sposób ich pełnienia wydaje się jasny. Każdy człowiek przyjmując nowe role, dopasowuje je zarówno do ról już pełnionych, ale także do swoich cech osobowych zgodnie z marginesem swobody, jaki w ramach danej roli jest możliwy¹². Psychologia eksperymentalna dostarcza dowodów na istnienie również relacji odwrotnej, to znaczy wpływu danej roli na strukturę osobowości. Najbardziej znanym przykładem jest słynny eksperyment Zimbardo, który pokazuje, w jaki sposób przyjmowanie roli społecznej, nawet w warunkach sztucznych, w formie „zabawy”, ma wpływ na zachowanie i myślenie zgodnie z wymogami tej roli. W sytuacji instytucjonalnej osoby zidentyfikowane w eksperymencie jako „więźniowie”

¹¹ M. Łoś, *Role społeczne w nowej roli*, [w]: *O społeczeństwie i teorii społecznej. Księga poświęcona pamięci S. Ossowskiego*, red. E. Mokrzycki, M. Ofierska, J. Szacki, Warszawa 1985, s. 127 i n.

¹² B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, s. 152.

zaczynają myśleć, odczuwać i zachowywać się jak więźniowie, co więcej – tak też są postrzegani i traktowani przez „strażników”. Jest to dowód na to, jak sytuacja może wpływać na mimowolne przyjęcie roli dewiacyjnej¹³.

Nieocenionym źródłem wiedzy na temat kształtowania postaw poprzez wyznaczenie konkretnej roli są także zjawiska mające miejsce w pedagogice, kiedy to na przykład niegrzecznemu uczniowi powierza się stanowisko gospodarza klasy, co zmienia jego zachowanie na lepsze. W przypadku więzienia również stosowane są nagrody w celach wychowawczych, czyli zachęcenia osadzonego do zmiany swoich dotychczasowych zachowań. Na tej podstawie opiera się pedagogiczny optymizm, że poprzez świadome i celowe zabiegi pedagog-wychowawca może wpływać na kształtowanie osobowości wychowanka i przygotowanie go do wypełniania ról społecznych.

Istotną kwestią z punktu widzenia populacji, jaką zajmują się autorzy prezentowanego programu, jest kwestia etykietowania tak zwanego „wdrukowania w rolę”, kiedy jednostka osadzona w danej roli, choćby tymczasowo na przykład w roli więźnia, jest postrzegana przez innych przez pryzmat tej jednej konkretnej roli, aż w końcu, mając problem z wyjściem poza tę rolę, sama ją przyjmuje. Mechanizm ten nazywa się negatywnym naznaczeniem bądź etykietowaniem i prowadzi do tak zwanego wdrukowania w rolę¹⁴. Skrajnym przykładem postrzegania danej osoby przez pryzmat jej roli społecznej jest eksperyment Rosenhana, dotyczący odbioru społecznego zdrowych osób podających się za chore psychicznie i interpretowania ich normalnych zachowań jako zachowań patologicznych. W eksperymencie tym eksperymentatorzy zgłaszali się do szpitali psychiatrycznych i w rozmowie z lekarzem podawali objawy różnych zaburzeń psychicznych. Po postawieniu diagnozy traktowani byli jak pacjenci, mimo że ich zachowania nie odbiegały już od normy, wręcz przeciwnie – ich tłumaczenia odbierano jako przejaw choroby¹⁵.

Osoba naruszająca normy społeczne jest naznaczona przez społeczeństwo mianem dewianta. Początkowo sprzeciwia się procesowi etykietyzacji, ale na skutek ciągłego „wtłaczania” w rolę dewianta (pierwotna stygmatyzacja) zaczyna się identyfikować z tą rolą i postępuje zgodnie z przypisanymi jej oczekiwaniami społecznymi. Wejście w rolę dewianta skazuje taką osobę na izolację społeczną, połączoną z okazywaniem braku zaufania, a w efekcie wykluczenie społeczne. Dewiant, chcąc zachować własny pozytywny obraz, uruchamia mechanizmy obronne i poszukuje akceptacji w środowisku podobnych do siebie. Zachowuje się i komunikuje z otoczeniem przez pryzmat

¹³ P.G. Zimbardo, F.L. Ruch, *Psychologia i życie*, Warszawa 1994, s. 534-536.

¹⁴ M. Łoś, *Role społeczne*, s. 132.

¹⁵ A. Skulski, *Eksperyment Rosenhana – jak łatwo zostać schizofrenikiem*, (<http://www.psychologiawgladu.pl/2015/10/eksperyment-rozenhana-jak-atwo-zostac.html>) [dostęp: 20.11.2108].

nadanej roli dewianta, którą przenosi na inne obszary funkcjonowania społecznego i pozostałe pełnione przez siebie role.

Wypełnianie ról to wejście w interakcje, czyli nawiązywanie i podtrzymywanie kontaktów interpersonalnych. Narzędziem interakcji jest komunikacja. Wśród osób pozbawionych wolności procesy komunikacyjne mogą także przyjmować formę dewiacyjną z powodu deficytów (brak umiejętności wyrażania siebie i adekwatnego odbioru innych osób) oraz negatywnych nastawień co do obiektów interakcji, wynikających z trudnych doświadczeń życiowych. Nauka komunikacji może poskutkować minimalizowaniem deficytów oraz zmianą nastawień wobec innych ludzi i samego siebie. Zastosowany w programie model Porozumienia bez Przemocy jest próbą wyposażenia uczestników w narzędzie komunikacyjne, które może poprawić jakość ich relacji zarówno z osobami bliskimi, jak i dalszym otoczeniem. Poprawna komunikacja skutkuje prawidłowym wchodzeniem w role społeczne, dzięki umiejętnemu wysłuchaniu oczekiwań otoczenia i konstruktywnemu zakomunikowaniu oczekiwań własnych.

Porozumienie bez Przemocy, inaczej Komunikacja bez Przemocy lub Porozumienie Współczujące, jest to model komunikacji, którego autorem i propagatorem jest Marshall Rosenberg. Według niego, stosowanie tego modelu komunikacji to nic odkrywczego i znane jest od stuleci, ale niezbyt powszechnie, gdyż ludzie mają łatwość w posługiwaniu się pewnymi nawykowymi automatycznymi reakcjami i stosują częściej w swoich wypowiedziach język przemocy oparty na ocenianiu, osądzaniu, krytyce. Rosenberg zakłada, że sposób komunikacji ma istotny wpływ na nasze codzienne funkcjonowanie i relacje z innymi ludźmi. Język przemocy wzmacnia negatywne emocje, nie służy wyrażaniu i spełnianiu własnych potrzeb, nie sprzyja egzekwowaniu naszych oczekiwań, zniekształcony jest też odbiór oczekiwań partnera. Brak wzajemnego zrozumienia prowadzi do konfliktu. Z kolei, stosowanie Porozumienia bez Przemocy, czyli uważne, świadome komunikowanie się w określony sposób może ograniczyć liczbę konfliktów. Sprzyja to nie tylko dobrym relacjom, ale rzeczywistemu polepszeniu sytuacji – rozwiązywaniu problemów, osiągnięciu celów i egzekwowaniu oczekiwań. Chodzi o to, aby z jednej strony wsłuchać się w to, co mówi nasz współrozmówca w taki sposób, aby odkryć jakie jego uczucia i potrzeby stoją za tym co mówi, a z drugiej strony opisywać i wyrażać świadomie własne uczucia, potrzeby i prośby w taki sposób, aby nawiązać nić porozumienia, czy jak nazywał to Rosenberg „współczujący dialog”¹⁶.

Model Porozumienia bez Przemocy zawiera konkretny schemat formułowania naszego komunikatu, który zawiera cztery elementy: spostrzeżenia

¹⁶ M. Rosenberg, *Porozumienie bez Przemocy. O języku serca*, Poznań 2003, s. 15.

(fakty zamiast ocen), nasze uczucia (prawdziwe, nie rzekome), nasze potrzeby i nasze (konkretne) prośby. Komunikat w ten sposób sformułowany nazywany jest „językiem żyrafy” w odróżnieniu od opartego na języku przemocy „języka szakala”. Z kolei, wsłuchiwanie się w komunikat współrozmówcy i próba zinterpretowania go poprzez czteroelementowy Model Porozumienia bez Przemocy nazywa się „uszami żyrafy”. Według Rosenberga, stosowanie tego modelu komunikacji jest technicznie proste, ale wnosi wiele zmian. Zachodzą one nawet wtedy, gdy modelu tego używa jeden z rozmówców. Nie jest wymagana znajomość tej metody przez wszystkich uczestników interakcji. Ponadto, model ten jest uniwersalnym modelem komunikacji i może być z powodzeniem stosowany w rozmaitych i różnorodnych interakcjach. Sam Rosenberg stosował go jako mediator na wielu kontynentach, w rejonach konfliktów zbrojnych, w zubożonych dzielnicach miast i więzieniach. Brał udział w rozwiązywaniu konfliktów bez względu na ich przyczyny, zasięg, czy lokalizację. Wierzył w założenia Porozumienia bez Przemocy i swoją pracą udowadniał jego skuteczność¹⁷.

Autorzy programu podobnie są głęboko przekonani, że mała, z pozoru nic nieznacząca, zmiana rodzi dużą zmianę. Mała zmiana w tym przypadku dotyczy sposobu formułowania komunikatów. Przysłowiowy „Efekt motyla”, zapoczątkowany przez zmiany w procesie komunikowania własnych oczekiwań i umiejętności wysłuchania oczekiwań innych osób (mała zmiana), może diametralnie zmienić sposób wchodzenia w role społeczne i ograniczyć pełnienie ról dewiacyjnych (duża zmiana).

Autorom programu przyświecała idea związku pomiędzy brakiem umiejętności wypełniania ról społecznych i wchodzeniem w role dewiacyjne a powrotnością do przestępstwa. Zaprezentowany program jest modyfikacją programu Roberta Pokleka „Wypełnianie ról społecznych – gra czy rzeczywistość?”, opublikowanego w książce pod red. Moniki Marczak *Programy resocjalizacyjne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*¹⁸. Tamten program skupiony był przede wszystkim na wątkach edukacyjnych, jednak jak pokazuje doświadczenie, brak wyposażenia uczestników programów w konkretne umiejętności społeczne nie przynosi zaplanowanych skutków. Zatem, program oprócz nauki pozytywnych ról społecznych stawia sobie za cel destygmatyzację z ról dewiacyjnych poprzez doskonalenie umiejętności społecznych. Elementem wzbogacającym prezentowany program jest połączenie wiedzy o wypełnianiu ról społecznych z procesem komunikacji, a dokładniej techniką komunikacyjną polegającą na Porozumieniu bez Przemocy. W związku z tym autorzy wykorzystali kilka materiałów szkoleniowych ze

¹⁷ Tamże, s. 20.

¹⁸ R. Poklek, *Wypełnianie ról społecznych – gra czy rzeczywistość*, [w:] *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, red. M. Marczak, Kraków 2009, s. 45-49.

szkolenia „Stop przemocy – druga szansa”, organizowanego przez Służbę Więzienną i Niebieską Linie w Suchej i Popowie w 2017 roku¹⁹.

Spektrum celów i metody ich osiągnięcia

Zidentyfikowane czynniki ryzyka, których zmiana poprzez uczestnictwo w programie będzie prowadziła do zmniejszenia ryzyka powrotu do przestępstwa obejmują:

- przekonanie osadzonych o determinizmie swojej sytuacji życiowej wpływające na niechęć do podjęcia aktywności w celu zmiany tej sytuacji, co ułatwia odrzucenie odpowiedzialności za własny los;
- zewnętrzną atrybucję w wyjaśnianiu zjawisk społecznych przyczyniającą się do szukania potwierdzeń braku możliwości wyjścia z dotychczasowych ról dewiacyjnych w otoczeniu, a nie w sobie;
- niską samoocenę i brak wiary we własne możliwości, które wpływają na niepodejmowanie lub wycofanie się z pełnienia ról społecznych;
- deficyty z zakresu elementarnych umiejętności komunikacyjnych generujące konflikty i przez to utrudniające prawidłowe wypełnianie ról;
- braki w wiedzy dotyczącej oczekiwań społecznych oraz umiejętności prawidłowego funkcjonowania w rolach ułatwiających wchodzenie w role dewiacyjne (negatywne wzorce), a utrudniających wchodzenie w role społecznie pożądane;
- przyjmowanie etykiety „dewianta”, które utrudnia wyjście z roli dewiacyjnej i wejście w role społecznie pożądane (wtórna stygmatyzacja).

W związku z tym głównym celem zajęć jest nabywanie i/lub doskonalenie umiejętności pełnienia ważnych ról społecznych, natomiast cele szczegółowe obejmują:

- pobudzenie uczestników do refleksji nad życiem społecznym;
- dostarczenie wiedzy dotyczącej podstawowych ról i związanych z nimi oczekiwań społecznych;
- krytyczną analizę pełnionych dotychczas ról społecznych;
- próbę zmiany niewłaściwych lub utrwalenie pożądanych sposobów pełnienia ról społecznych poprzez naukę komunikacji bez przemocy;
- destygmatyzację poprzez skupienie się uczestników na własnych zasobach.

Efekty w zakresie wiedzy, umiejętności i kompetencji osobistych uzyskane po zakończonym programie prezentuje tabela 1.

¹⁹ M. Zdrowiak, *Projekt Stop przemocy – druga szansa*, <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/Projekt-Stop-przemocy-druga-szansa> [dostęp: 20.11.2018].

Tabela 1

Efekty programu resocjalizacyjnego „Efekt motyla”

Wiadomości	Umiejętności	Kompetencje osobiste
1) uświadomienie, czym są oczekiwania społeczne 2) wyjaśnienie mechanizmów nabywania umiejętności pełnienia ról społecznych 3) dostarczenie wiedzy dotyczącej prawidłowego komunikowania się (komunikacja oparta na Modelu Porozumienia bez Przemocy)	1) odróżnianie zachowań sprzyjających i niesprzyjających prawidłowemu pełnieniu ról społecznych (rozpoznawanie i tworzenie komunikatów bez przemocy) 2) rozpoznawanie oczekiwań społecznych i dostosowanie do nich swojego postępowania 3) komunikowanie swoich oczekiwań innym osobom	1) zwiększenie samoświadomości i poprawa samooceny 2) wytworzenie potrzeby właściwego wypełniania roli i związanych z nią oczekiwań społecznych 3) pobudzanie motywacji do zmiany dotychczasowych zachowań i zastąpienie ich postępowaniem aprobowanym społecznie

Źródło: Program resocjalizacyjny w zakresie kształtowania umiejętności społecznych i poznawczych „Efekt motyla”, Areszt Śledczy w Szczecinie, Szczecin 2018 (niepublikowany).

Warsztat prowadzony jest przez dwie osoby – psychologa i wychowawcę. Odbywa się w świetlicy, wyposażonej w stoły, krzesła oraz tablicę typu *flip chart*. Zajęcia mają charakter warsztatu psychoedukacyjnego opartego na metodyce pracy z grupą. Dominującymi sposobami realizacji zajęć są: burze mózgow, 2-3-minutowe miniwykłady, ćwiczenia grupowe (praca w małych zespołach z tym samym lub różnym zadaniem) oraz zadania indywidualne. Ważny element stanowią dyskusje oraz wymiana doświadczeń pomiędzy uczestnikami. Każde zajęcia rozpoczynają się i kończą tak zwaną rundką, w której uczestnicy komunikują swoje wrażenia, odczucia i oczekiwania. Na zakończenie cyklu następuje powtórzenie i podsumowanie istotnych treści. Warsztat jest bazą do późniejszej pracy resocjalizacyjnej podczas innych zajęć grupowych oraz spotkań indywidualnych z wychowawcą lub psychologiem.

Osadzeni do programu zgłaszani są przez wychowawców poszczególnych oddziałów mieszkalnych, jednak ostatecznego wyboru składu grupy dokonują osoby prowadzące program. Warsztat przeznaczony jest dla skazanych przejawiających trudności w zakresie wypełniania ważnych ról społecznych (męża, ojca, syna, pracownika, ucznia, sąsiada, obywatela). Grupę mogą stanowić zarówno młodociani, jak i dorośli, którzy nie przejawiają wyraźnych deficytów intelektualnych. Głównymi odbiorcami warsztatu są skazani młodociani, których indywidualny program oddziaływań przewiduje zadania związane z korekcją negatywnych postaw i pobudzanie do refleksji. Ponadto, w zajęciach mogą uczestniczyć osoby wyrażające chęć aktywnego

udziału w procesie resocjalizacji. Z uwagi na specyfikę pracy warsztatowej grupa może liczyć maksymalnie 10 osób. W zakresie intensywności i częstotliwości warsztat obejmuje 5 spotkań po 3-4 godziny, odbywanych w przedziale 2-4 tygodni. Rozkład zajęć uzależniony jest od czasu przebywania skazanych w oddziale. Program może być realizowany w warunkach oddziału przejściowego, charakteryzującego się dużą rotacją osadzonych.

Ewaluacja programu obejmuje bieżącą obserwację aktywności uczestników w trakcie warsztatu, subiektywnie odczuwane korzystne zmiany komunikowane przez uczestników w trakcie zajęć, ewentualne korzystne zmiany w zachowaniach i poprawa relacji społecznych. Na zakończenie uczestnicy wypełniają ankietę ewaluacyjną, składającą się z 10 pytań kafeteryjnych z sugerowanymi odpowiedziami, z których wybierają odpowiednią dla siebie lub uzupełniają własną. W ankiecie jest również jedno pytanie otwarte, w którym uczestnicy mogą przekazać swoje uwagi prowadzącym.

Scenariusz warsztatu

Spotkanie 1

1. Zawiązanie grupy, podanie problematyki. Przedstawienie się uczestników i prowadzących. Spisanie kontraktu. Ustalenie wspólnie z uczestnikami za pomocą burzy mózgów najważniejszych zasad obowiązujących w trakcie zajęć. Propozycje każdego uczestnika, po wyrażeniu zgody przez pozostałych, spisywane są na dużym arkuszu papieru, który dostępny jest podczas wszystkich spotkań. Zebranie na dużym arkuszu papieru oczekiwań od uczestników i porównanie ich z zawartością merytoryczną warsztatu. Następnie, każdy uczestnik indywidualnie na małej kartce wypisuje własne oczekiwania związane z tematyką i celem programu. Oczekiwania zapisane na tych kartkach zostaną porównane z końcowymi efektami warsztatu, podczas ostatniego spotkania.

2. Ćwiczenia integracyjne

- Zgadnij kim jestem - ćwiczenie grupowe polegające na odgadywaniu przez grupę wymyślonego przez każdego uczestnika bohatera filmowego. Zadaniem grupy jest poprzez zadawanie pytań zamkniętych odgadnięcie, jakim bohaterem jest dana osoba. Instrukcja dla uczestników: wybierz bohatera filmowego jakiego chciałbyś przedstawić i zapisz to na kartce, nie pokazując tego pozostałym. Zadaniem grupy będzie odgadnięcie za pomocą zadawanych pytań zamkniętych - tak lub nie - jakiego bohatera wskazałeś. Celem ćwiczenia jest integracja, wstępne zaprezentowanie się w grupie i metaforyczne mówienie o rolach.

- Nasze miasto – ćwiczenie grupowe polegające na wyznaczeniu ważnych ról dla funkcjonowania wyimaginowanego miasta. Instrukcja dla uczestników: wyobraźcie sobie, że jesteście mieszkańcami miasta, wyznaczcie każdemu z Was jakąś rolę, która będzie przydatna dla funkcjonowania miasta. Weźcie pod uwagę zainteresowania, predyspozycje i umiejętności każdego z Was. Można pełnić kilka ról. Ćwiczenie ma na celu wstępną integrację grupy oraz wprowadzenie w tematykę ról społecznych.

3. Wprowadzenie w problematykę ról społecznych – miniwykład

Tezy wykładu: zdefiniowanie na przykładach roli społecznej oraz możliwości jej pełnienia (zbiór norm i wartości związanych z określoną pozycją społeczną, przypisany dla tej pozycji i wymagany od każdego, kto pozycję tę zajmuje). Rola społeczna to oczekiwania innych osób w stosunku do mnie:

- jak powinienem postępować w określonych sytuacjach, jak mam się zachowywać, co powinienem robić, co muszę robić;

- jak nie powinienem się zachowywać, czego nie mogę robić, czego nie wolno mi robić;

- pełnienie roli społecznej powoduje również, że ludzie spodziewają się po mnie określonych zachowań – mogę je spełniać prawidłowo lub nieprawidłowo, albo nie wypełniać ich wcale.

Po miniwykładzie następuje krótka dyskusja dotycząca wielości ról społecznych pełnionych przez uczestników i ich wzajemnych powiązań.

4. „Czego oczekuje społeczeństwo od sportowca?” – burza mózgów

Uczestnicy podają pomysły oczekiwań społecznych wobec sportowców, które prowadzący notuje na tablicy. Następnie wypisane pomysły grupowane są na kategorie zachowań pożądaných i niepożądaných. Celem jest zaktywizowanie i wprowadzenie wszystkich uczestników w problematykę na przykładzie roli społecznej sportowca, która jest stosunkowo bezpieczna do omawiania na początku zajęć warsztatowych. Ćwiczenie pokazuje też, czym jest w ogóle rola społeczna i jakie wiążą się z nią oczekiwania. Schemat ten będzie wykorzystywany w dalszych ćwiczeniach.

5. „Jaki powinien być kolega, przyjaciel?” – praca w małych zespołach z jednakowym zadaniem

Uczestnicy w małych zespołach wypisują na przygotowanych arkuszach oczekiwania społeczne, jakie wiążą się z rolą kolegi i przyjaciela. Starają się odpowiedzieć na pytanie: „Jaki powinien być kolega, przyjaciel? Jakie zachowania są oczekiwane od kolegi, przyjaciela? Które zachowania kolegi, przyjaciela są nieakceptowane społecznie?” Po zakończonej pracy w grupach następuje omówienie na forum i wypisanie na tablicy zaproponowanych wspólnie oczekiwań związanych z wyżej wymienionymi rolami społecznymi, z rozgraniczeniem jaki powinien być, a jaki nie powinien być kolega, przyjaciel.

Każdy uczestnik zastanawia się, czy wypełnia prawidłowo role społeczne kolegi i przyjaciela.

6. „Czego oczekuje się od pracownika, ucznia, sąsiada?” – praca w małych zespołach z różnymi zadaniami

Podział na trzy zespoły, z których każdy pracuje na inny temat, zgodnie z przydzieloną rolą społeczną. Na przygotowanych arkuszach uczestnicy w grupach wypisują oczekiwania społeczne związane z wyżej wymienionymi rolami. Po zakończonej pracy jeden z przedstawicieli omawia na forum to, co wypracowała jego grupa. Następuje dyskusja tematyczna i uzupełnienie oczekiwań społecznych o propozycje innych uczestników. Na tablicy wypisywane są kolejno charakterystyki poszczególnych ról społecznych.

7. Miniwykład dotyczący sposobu komunikowania oczekiwań związanych z rolą społeczną.

Tezy wykładu: Jak wyrażać oczekiwania i jak słuchać oczekiwań innych w sposób służący poprawnemu wypełnianiu ról, wpływ procesu komunikacji na sprawność wypełniania ról społecznych, komunikat Ja.

8. Ćwiczenie zamykające „Gdybym był zwierzęciem”

Ćwiczenie polega na dokończeniu zdania, gdybym był zwierzęciem to byłbym..., dlatego, że... Ćwiczenie ma na celu poprawienie wglądu poprzez zabawę.

Spotkanie 2

1. Ćwiczenie otwierające: „Lektor” – ćwiczenie indywidualne

Ćwiczenie polega na odczytaniu przez uczestników tego samego fragmentu tekstu, ale w różny sposób, jako: robot, ksiądz prawiący kazanie, rodzic czytający bajkę małemu dziecku, profesor tłumaczący skomplikowany wykład, małe dziecko opowiadające bajkę misiowi, obcokrajowiec próbujący mówić po polsku, nieśmiały chłopiec proponujący randkę dziewczynie, polityk wygłaszający orędzie. Celem ćwiczenia jest uświadomienie płynności wchodzenia w rolę lub trudności wiążących się z przymusowym wejściem w rolę.

2. Miniwykład pt. „Język żyrafy, język szakala”

Tezy wykładu: omówienie założeń Porozumienia bez Przemocy, budowa komunikatu w Modelu Porozumienia bez Przemocy.

3. „Fakty a oceny” – praca w grupach z tym samym zadaniem

Przed rozpoczęciem ćwiczenia prowadzący szczegółowo omawia różnice pomiędzy faktami a ocenami podpierając się przykładami. Następnie uczestnicy dzieleni są na trzy zespoły. Każdy zespół dostaje listę stwierdzeń z in-

strukcją podzielenia ich na fakty i oceny. Po zakończeniu następuje omówienie pod kątem łatwości i trudności rozróżniania poszczególnych stwierdzeń.

4. „Lista uczuć” – burza mózgów

Uczestnicy podają pomysły różnych stanów emocjonalnych, które prowadzący notuje na tablicy. Następnie wypisane pomysły grupowane są na kategorie uczuć przyjemnych i nieprzyjemnych. Celem jest zaktywizowanie i wprowadzenie wszystkich uczestników w problematykę uczuć. Ćwiczenie pokazuje też, czym są w ogóle uczucia i wprowadza w rozróżnienie między uczuciami prawdziwymi i rzekomymi. Schemat ten będzie wykorzystywany w dalszych ćwiczeniach. Uczestnicy otrzymują od prowadzących wydrukowaną listę uczuć.

5. „Rozpoznawanie uczuć” – ćwiczenie indywidualne

Uczestnikom proponowane jest ćwiczenie polegające na rozpoznawaniu uczuć na podstawie wyrazów twarzy. Każdy uczestnik otrzymuje od prowadzących kartę z rysunkami twarzy. Zadaniem uczestników jest opisać, jakie emocje te twarze wyrażają. Uczestnicy mogą skorzystać z otrzymanej wcześniej listy uczuć. Celem ćwiczenia jest nauka rozpoznawania emocji na podstawie mimiki twarzy oraz uświadomienie wieloznaczności komunikatów niewerbalnych.

6. „Ojciec, syn, brat, mąż?” – praca indywidualna ewentualnie w parach

Uczestnicy zastanawiają się nad wybraną przez siebie jedną lub kilkoma ról społecznych i wypełniają indywidualnie arkusze ćwiczeniowe. Następnie można podzielić się swoimi spostrzeżeniami w dowolnie dobranych parach.

7. „Uczucia prawdziwe a uczucia rzekome” – praca indywidualna

Przed rozpoczęciem ćwiczenia prowadzący szczegółowo omawia różnice pomiędzy uczuciami prawdziwymi a rzekomymi, podpierając się przykładami i roboczą definicją: „Uczucia rzekome to zachowanie innych wobec nas, wzbudzające w nas uczucia, których nie potrafimy nazwać”. Następnie uczestnicy otrzymują listę z przykładowymi, najczęściej używanymi uczuciami rzekomymi. Zadaniem jest nazwanie prawdziwych uczuć pojawiających się w związku z uczuciami rzekomymi. Celem jest zapoznanie z pojęciem uczuć rzekomych i prawdziwych oraz nauka ich rozróżniania.

8. „Dialogi” – praca w dwójkach z tymi samymi zadaniami

Uczestnicy dzieleni są na dwuosobowe zespoły. Każda dwójka otrzymuje kartki z dialogami zawierającymi opis rzeczywistych i rzekomych uczuć. Po zakończeniu następuje omówienie pod kątem łatwości i trudności rozróżniania poszczególnych stwierdzeń. Celem jest doskonalenie różnicowania uczuć rzekomych i prawdziwych.

9. Ćwiczenie zamykające „Tęcza ról” – ćwiczenie indywidualne

Uczestnicy otrzymują białe kartki papieru oraz flamastry, kredki i farby. Ich zadaniem jest wskazanie ról społecznych, jakie pełnią w swoim życiu. Na-

stępnie do każdej roli przyporządkowują odpowiedni do niej kolor. W kolejnym etapie rozplanowują na kartce przestrzeń, jaką dana rola zajmuje w ich życiu i malują ją odpowiednim kolorem.

Spotkanie 3

1. Ćwiczenie otwierające „Znajdź kogoś, kto...”

Uczestnicy dostają arkusz z wypisanymi rolami społecznymi. Ich zadaniem jest odnalezienie w grupie osoby, która pełni te role. Celem ćwiczenia jest wstępna aktywizacja uczestników i ich dalsze poznanie.

2. „Lista potrzeb” – ćwiczenie indywidualne

Uczestnicy otrzymują przygotowaną przez prowadzących listę potrzeb. Ich zadaniem jest indywidualne zapoznanie się z nią. Następnie otrzymują kartę ćwiczeniową z wypisanymi rolami. Ich zadaniem jest dopasowanie do każdej z ról potrzeb, jakie realizowane są dzięki tym rolom oraz potrzeb innych osób związanych z tymi rolami. Celem ćwiczenia jest zapoznanie z rodzajami potrzeb oraz uświadomienie własnych potrzeb związanych z funkcjonowaniem społecznym i potrzeb innych ludzi.

3. „Jakie potrzeby kryją się za...” – praca w grupach z tym samym zadaniem

Ćwiczenie składa się z dwóch części. W pierwszej części uczestnicy mają za zadanie przypomnienie sobie sytuacji konfliktowej związanej z rolą pracownika, męża/partnera, syna/ojca. Następnie przygotowują dialog, jaki mógłby pojawić się w podobnej sytuacji konfliktowej. Dialogi są odczytywane przez poszczególne grupy, a następnie pozostali uczestnicy identyfikują, jakie potrzeby kryją się za wypowiedzianymi komunikatami. Celem ćwiczenia jest rozpoznawanie potrzeb kryjących się za wypowiedzianymi słowami.

4. „Jak uczymy się pełnienia ról społecznych?” – miniwykład

Tezy wykładu: niekontrolowany wpływ środowiska społecznego – socjalizacja. Kontrolowany i zamierzony wpływ środowiska zgodnie z oczekiwanymi wzorcami – wychowanie. Instytucje wpływające na kształtowanie się człowieka i uczenia się ról społecznych (rodzice, najbliższe otoczenie, rówieśnicy, szkoła, organizacje pozaszkolne, kościół, media). Mechanizmy uczenia się ról społecznych: obserwacja i naśladowanie, wzorowanie się na autorytetach – modelowanie, kontrola społeczna – nagrody i kary (uznanie lub odrzucenie). Po zakończonym miniwykładzie następuje dyskusja tematyczna dotycząca pozytywnego lub negatywnego wpływu otoczenia i poszczególnych instytucji społecznych na rozwój człowieka.

Zadanie indywidualne (dla chętnych): „Zastanów się w jaki sposób Ty uczyłeś się pełnienia ról społecznych, jak wpływało na Ciebie otoczenie (po-

zytywnie – negatywnie), czy któraś z instytucji społecznych (rodzina, szkoła, organizacje, Kościół) miała na Ciebie wpływ i jaki on był”.

5. „Ja jako obywatel” – różne formy pracy

– „Czego oczekuje się od obywatela?” – burza mózgów, wypisywanie skojarzeń uczestników na tablicy bez ich wstępnej oceny. Prowadzący wypisuje na tablicy propozycje uczestników, jednocześnie kieruje dyskusją w taki sposób, żeby zaakcentować takie cechy, jak praworządność, patriotyzm, sumienne wypełnianie innych ról społecznych.

– „Co to znaczy być dobrym obywatelem?” – praca w małych zespołach z tym samym zadaniem. Zespoły same opracowują charakterystykę roli społecznej – co powinien a co nie powinien robić obywatel, a następnie na forum przedstawiają kolejno wyniki swojej pracy.

– „Kto jest powszechnie znanym wzorem obywatela?” – dyskusja tematyczna. Na początku rozmowy prowadzący może zasugerować kilka przykładów osób powszechnie uznanych za autorytety (np. papież Jan Paweł II, uczestnicy powstania warszawskiego, żołnierze wyklęci i inni).

6. Ćwiczenie zamykające „Kolaż” – praca grupowa

Uczestnicy dostają wycinki z gazet oraz klej, nożyczki, flamastry. Zadanie polega na utworzeniu kolażu na dużym brystolu. Temat pracy dotyczy stworzenia miasta z osobami pełniącymi w nim różne role. Po zakończonej pracy następuje omówienie plakatu pod kątem przypisanych ról społecznych i potrzeb, jakie osoby pełniące te role spełniają w społeczności tego miasta.

Spotkanie 4

1. Ćwiczenie otwierające „Pisanie próśb” – praca w parach z różnym zadaniem

Zadaniem uczestników jest przygotowanie próśb dotyczących „życia więziennego”, np. prośby o dłuższe widzenie, o sprzęt RTV, dodatkowe zakupy, dodatkowy telefon, prośby o pakiet żywnościowy na czas dojazdu do domu. Po przedstawieniu próśb analizowane są one pod kątem poziomu konkretności i precyzji oraz motywacji i typu argumentacji. Celem zadania jest wprowadzenie w problematykę formułowania próśb. W podsumowaniu ćwiczenia następuje wyjaśnienie uczestnikom różnicy pomiędzy prośbą niekonkretną a konkretną oraz sposobów formułowania próśb.

2. „Rozróżnianie próśb” – ćwiczenie w małych grupach

Uczestnicy otrzymują karty ćwiczeniowe z wypisanymi komunikatami zawierającymi różne rodzaje próśb. Ich zadaniem jest rozgraniczenie na prośby konkretne i niekonkretne. Po wskazaniu próśb niekonkretnych uczestnicy

mają za zadanie przeformułowanie ich w prośby konkretne. Celem ćwiczenia jest nauka rozróżniania i formułowania prośb konkretnych.

3. „Porozumienie bez Przemocy” – miniwykład podsumowujący proces Komunikacji bez Przemocy

4. „Jak odgrywam swoje role?” – praca indywidualna

Wykorzystując zgromadzone podczas poprzednich zajęć arkusze z charakterystykami poszczególnych ról społecznych, uczestnicy wybierają jedną własną rolę społeczną, którą wypełniają w sposób prawidłowy (diagnoza pozytywna) i uzupełniają arkusz ćwiczeniowy. Następuje dyskusja, w której uczestnicy na forum omawiają sposoby pełnienia przez siebie wybranych ról.

5. Ćwiczenie zamykające „Czego dobrego dowiedziałem się dziś o sobie?” – rundka

Spotkanie 5

1. Ćwiczenie otwierające „Kalejdoskop ról” – praca indywidualna

Osadzeni otrzymują różnokolorowe kartoniki, a ich zadaniem jest przypisanie każdemu kartonikowi jakiejś roli, która kojarzy im się z tym kolorem. Celem ćwiczenia jest pobudzenie grupy do pracy i wyobraźni jej uczestników.

2. „Świadome nabywanie umiejętności interpersonalnych” – miniwykład

Tezy wykładu: wyjaśnienie, jak można świadomie uczyć się prawidłowego pełnienia ról społecznych

– Autodiagnoza – zastanowić się nad swoim zachowaniem: co robię; czego nie robię mimo że powinienem, żeby prawidłowo wypełniać rolę

– Oczekiwania społeczne – dowiedzieć się czego oczekują ode mnie najbliżsi i społeczeństwo

– Ćwiczenie zachowań – dostosować swoje zachowania do oczekiwań społecznych i komunikować innym ludziom swoje oczekiwania

– Informacje zwrotne – wysłuchać wypowiedzi innych na temat tego co robię (pozytywnych lub negatywnych); obserwować reakcje innych na moje postępowanie

3. „Zawsze jest czas na zmiany – autodiagnoza” – praca indywidualna

Uczestnicy przypominają sobie za pomocą umieszczonych w świetlicy arkuszy wypełnionych podczas poprzednich zajęć oczekiwań społecznych co do ról. Na tej podstawie, na arkuszu ćwiczeniowym zaznaczają poziom wypełniania tych ról przez siebie. Następnie zastanawiają się, w jaki sposób mogą zmienić dotychczasowe pełnienie wybranej przez siebie roli, z którą mają największy problem. Uczestnicy wypisują na przygotowanym arkuszu te role społeczne, których swoim zdaniem nie wypełniają prawidłowo. Następnie, korzystając z wcześniejszych charakterystyk, porównują swoje postępowanie

z oczekiwaniami społecznymi, zaznaczając na skali swoje „oddalenie od ideału”. W zależności od zapotrzebowania uczestników może nastąpić dyskusja i podzielenie się wrażeniami z ćwiczenia.

Zadanie indywidualne: „Zastanów się co możesz, a co powinienes zrobić, żeby zmienić sposób pełnienia wybranej przez siebie roli, zgodnie z oczekiwaniami społecznymi”

4. „Komunikacja w roli” – ćwiczenie indywidualne

Uczestnicy otrzymują kartę ze schematem komunikatu bez przemocy. Mają za zadanie sformułować pełny, czteroelementowy komunikat bez przemocy z pozycji wybranej przez siebie roli społecznej. Po wypełnieniu następuje dyskusja na temat trudności występujących podczas układania komunikatu. Celem ćwiczenia jest praktyczne wykorzystanie wcześniej zdobytej wiedzy na temat Porozumienia bez Przemocy.

5. Ćwiczenie zamykające „Zbiór zasobów” – praca indywidualna

Uczestnicy otrzymują kartę ćwiczeniową, na której wypisują swoje mocne strony, zasoby, z których będą mogli korzystać wypełniając różne role społeczne. Z kolei następuje przedstawienie na forum swoich zasobów. Celem ćwiczenia jest wydobycie i uświadomienie zasobów. Ćwiczenie stanowi przeciwagę do poprzedniego zadania, w którym uczestnicy pracowali nad deficytami.

6. „Mała zmiana rodzi dużą zmianę” – zakończenie warsztatu

Wymiana informacji zwrotnych, poczynienie planów na przyszłość w kwestii zmiany postępowania. Powtórzenie istotnych treści, zachęcenie do samodzielnej pracy nad sobą, wyjaśnienie tytułu programu „Efekt motyla” – mała zmiana rodzi dużą zmianę. Wypełnienie ankiety ewaluacyjnej.

Podsumowanie

Z punktu widzenia procesu readaptacji społecznej, będącej zwieńczeniem procesu resocjalizacji, ważne jest to, co dzieje się z osobami podlegającymi oddziaływaniom, jakim one ulegają wpływom wychowawczym, w jakie wyposaża się je wartości, wzory i kompetencje działania oraz jak dalece przekształca się ich dotychczasową tożsamość. Oczywiście, poziom zresocjalizowania nie daje gwarancji na pełną readaptację społeczną, a jedynie może stanowić punkt wyjścia do rozpoczęcia kolejnej fazy w warunkach wolnościowych²⁰. Programy resocjalizacyjne realizowane w jednostkach penitencjarnych, skupiające się na osobowości skazanych, prowadzą do lepszych wyników kiedy są skoncentrowane na specyficznych problemach powstających w związku

²⁰ W. Ambroziak, *Czynniki readaptacji społecznej skazanych*, [w:] *Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, red. W. Ambroziak, H. Machel, P. Stępnia, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008, s. 798-799.

z niewłaściwym zachowaniem i postawami. Może przy tym chodzić o problemy, które wynikają z zaburzeń socjalizacji, a nawarstwiły się podczas popełniania czynów karalnych albo o problemy pojawiające się wskutek doświadczeń przeżywanych podczas pobytu w zakładzie karnym. Program spełnia wówczas dwie funkcje: po pierwsze – daje skazanym możliwość sprawdzenia, czy są w stanie podjąć konfrontację z poprzednimi i obecnymi problemami, a po wtóre – stwarza personelowi większe pole do zrozumienia utrwalo-nych wzorców zachowania skazanych²¹.

Żeby osiągnąć sukces i w miarę utrwalone efekty, program resocjalizacyjny musi opierać się na teoretycznym modelu stanowiącym uzasadnienie, wyjaśniające w jaki sposób będzie wpływał na czynniki skojarzone z zachowaniami przestępczymi, zawierać opis zidentyfikowanych czynników, których zmiana będzie prowadzić do zmniejszenia ryzyka powrotu do przestępstwa oraz dopasowane do nich spektrum celów²². Zaprezentowany program „Efekt motyla” powyższe elementy zawiera. Skupia się z jednej strony na istocie procesu niedostosowania, czyli nieprawidłowym wypełnianiu ról społecznych, a z drugiej strony usprawnia procesy komunikacyjne, które leżą u podłoża konfliktów interpersonalnych i łamania norm prawnych. Jego zaleta polega na krótkim czasie trwania, co nie jest bez znaczenia w przypadku przebywania skazanego w oddziale przejściowym na początku odbywania kary, kiedy podatność resocjalizacyjna jest jeszcze stosunkowo duża, czy też odbywania wyroków krótkoterminowych, gdy prowadzenie rozłożonych w czasie oddziaływań jest niemożliwe. Jednocześnie, program jest tak skonstruowany, że może stanowić podstawę do prowadzenia innych oddziaływań, zarówno indywidualnych jak i grupowych, oraz dalszej pracy resocjalizacyjnej, z uwagi na wzbudzenie refleksyjności, poprawę wglądu i usprawnienia komunikacji interpersonalnej. Jest to możliwe przy połączeniu wątków edukacyjnych (treningowych) z oddziaływaniami psychologicznymi, na przykład wyrażaniem emocji, obróbce intelektualnej przeżyć i tym podobnych, co zbieżne jest z metodyką warsztatu psychoedukacyjnego.

BIBLIOGRAFIA

Ambrozik W., *Czynniki readaptacji społecznej skazanych*, [w:] *Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, red. W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępnik, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.

²¹ M. Juzł, *Programy postępowania z więźniami jako podstawa resocjalizacji oraz przestrzegania ich praw*, *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja*, 2013, 1(3), s. 121.

²² Zarządzenie nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 14 kwietnia 2016 r. (niepublikowane).

- <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/centralny-zarzad-sluzby-wieziennej-wyniki-konkursu-na-najlepszy-program-resocjalizacji%20rozszygni%C4%99ty>.
- Juzl M., *Programy postępowania z więźniami jako podstawa resocjalizacji oraz przestrzegania ich praw*, Kultura – Społeczeństwo – Edukacja, 2013, 1(3).
- Łoś M., *Role społeczne w nowej roli*, [w:] *O społeczeństwie i teorii społecznej. Księga poświęcona pamięci S. Ossowskiego*, red. E. Mokrzycki, M. Ofierska, J. Szacki, PWN, Warszawa 1985.
- Niewiadomska I., *Polski model resocjalizacji penitencjarnej*, TeKa Komisji Prawnej, 2016.
- Poklek R., *Wypełnianie ról społecznych – gra czy rzeczywistość*, [w:] *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, red. M. Marczak, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009.
- Poklek R., *Metodyka i organizacja resocjalizacji w zakładach karnych*, Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej, Kutno 2013.
- Program resocjalizacyjny w zakresie kształtowania umiejętności społecznych i poznawczych „Efekt motyla”, Areszt Śledczy w Szczecinie, Szczecin 2018 (niepublikowany).
- Rosenberg M., *Porozumienie bez Przemocy. O języku serca*, Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza, Poznań 2003.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (tekst pierwotny: DzU 2003 r., nr 151, poz. 1469, tekst jednolity: DzU 2013 r., poz. 1067).
- Skulski A., *Eksperyment Rozenhana – jak łatwo zostać schizofrenikiem*, (<http://www.psychologiawygladu.pl/2015/10/eksperyment-rozenhana-jak-atwo-zostac.html>) [dostęp: 20.11.2108].
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003.
- Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Wydanie nowe, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (DzU nr 90, poz. 557, z późn. zm.).
- Witkowska-Paleń A., *Programy wspierające proces readaptacji społecznej skazanych w zakładach karnych (Wybrane przykłady)*, Journal of Modern Science, 2015, 2(25).
- Wyniki konkursu na najlepszy program resocjalizacji,
Zarządzenie nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych (niepublikowane).
- Zdrowiak M., *Projekt Stop przemocy – druga szansa*, <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/Projekt-Stop-przemocy-druga-szansa> [dostęp: 20.11.2018].
- Zimbardo P.G., Ruch F.L., *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 1994.